

MUZEUM STUTTHOF W SZTUTOWIE

Stutthof

ZESZYTY MUZEUM

2

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO
1977

Bogdan Chrzanowski

ZARYS STRUKTURY ORGANIZACYJNEJ SZP-ZWZ-AK NA
POMORZU GDAŃSKIM (REICHSGAU DANZIG-WESTPREUSSEN)
W ŚWIETLE WYDAWNICTWA ARMIA KRAJOWA
W DOKUMENTACH

Artykuł niniejszy stanowi próbę przedstawienia struktury organizacyjnej tzw. Podziemia Emigracyjnego na Pomorzu na podstawie wydawnictwa Studium Polski Podziemnej (dalej SPP) w Londynie pt. *Armia Krajowa w dokumentach*¹ oraz poprzez konfrontację tychże dokumentów z niektórymi ustaleniami krajowych badaczy ruchu oporu. W kilku przypadkach powołano się też na tom III *Polskich Sił Zbrojnych: Armia Krajowa*².

Zakres terytorialny pracy obejmuje obszar Okręgu Pomorskiego AK, tzn. obszar okręgu Rzeszy Gdańsk — Prusy Zachodnie (tereny należące do Polski przed wojną oraz tereny Niemiec) i północną część tzw. Kraju Warty. Ze względu na fakt, iż dwa tomy wymienionego wydawnictwa obejmują okres: jesień 1939 — wiosna 1943 (tzn. od chwili zawiązywania się tajnej organizacji do zerwania stosunków między ZSRR a polskim rządem emigracyjnym), artykuł przedstawi zarys struktury organizacyjnej SZP—ZWZ—AK jedynie w odniesieniu do tego okresu (jakkolwiek w odniesieniu do Pomorza cezura ta jest bardzo dyskusyjna). Artykuł nie pretenduje do ukazania całości problematyki związanej ze sprawami organizacyjnymi SZP—ZWZ—AK na Pomorzu Gdańskim, a dotyczyć będzie ważniejszych zagadnień związanych z tworzeniem się tam konspiracji rządu emigracyjnego. Stąd też dokumenty konfrontuje jedynie z niektórymi opracowaniami i publikacjami poruszającymi interesującą nas tematykę.

Literaturę krajową skompletowano na podstawie *Bibliografii Wojny Wyzwoleńczej Narodu Polskiego* oraz *Bibliografii Pomorza Gdańskiego*. Wykorzystano też zbiory prywatne dr. K. Ciechanowskiego, płk. inż. A. Sanojcy oraz relację płk. K. Pluty-Czachowskiego.

Jeszcze podczas trwania kampanii wrześniowej 1939 r. w kraju utworzono organizację konspiracyjną pod nazwą Służba Zwycięstwu Polski. Na jej czele stanął generał brygady Michał Karaszewicz-Tokarzewski,

¹ *Armia Krajowa w dokumentach*, t. I, London 1970, t. II, London 1973 (dalej: AK...).

² *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. III: *Armia Krajowa*, London 1950 (dalej: PSZ...).

były dowódca DOK VIII — Pomorze. Już w listopadzie 1939 r. powołano do życia Związek Walki Zbrojnej. Komendantem Głównym tej organizacji został mianowany generał broni Kazimierz Sosnkowski³. Komendant Główny ZWZ dnia 4 grudnia 1939 r. przesłał pocztą kurierską z Paryża Instrukcję do kraju⁴. W Instrukcji tej gen. Sosnkowski nakazywał następujący podział terenu: obszar pod okupacją niemiecką dzielił na Obszar Nr 1 z siedzibą w Warszawie, Nr 4 — w Krakowie, Nr 5 — w Poznaniu, Nr 6 — w Toruniu; tereny wschodnie — na Obszar Nr 2 z siedzibą w Białymstoku, Nr 3 — we Lwowie. Nakazano też ułatwić łączność KG ZWZ z organizacjami politycznymi i wojskowymi na Obszarach Nr 4, 5, 6. Przewidywano utworzenie okręgów i obwodów. Okręgami miały być miasta o liczbie mieszkańców ponad 100 tys. lub teren województwa. Obwody zaś miały obejmować miasta o liczbie przekraczającej 10 tys. ludności. Komendantem Obszaru Nr 1 został płk. Stefan Rowecki („Grot”, „Kalina”, „Rakoń”), a gen. Tokarzewski został mianowany Komendantem Obszaru Nr 3.

Komendant Główny ZWZ kazał również włączyć do Obszaru Nr 5 i 6 część ziem wcielonych do Rzeszy, tzn. zachodnią część województwa łódzkiego wraz z Łodzią, ziemię płocką, ciechanowską oraz część województwa białostockiego (rejon Myszynca)⁵. Gen. Tokarzewski w meldunku o stanie organizacyjnym SZP z dnia 7 grudnia 1939 r. oraz w statucie tejże organizacji z 6 stycznia 1940 r., skierowanymi do gen. Sikorskiego, pisał o zawiązywaniu się sieci organizacyjnej na Ziemiach Zachodnich⁶. W meldunku grudniowym informował: „Wojewódzkie dowództwa, 5 centralnych (łącznie z Warszawą) oraz 2 na kresach południowych — zorganizowane, reszta w toku, zostanie zorganizowana do dnia 31 I 40 r.” Jednakże nie sprecyzował bliżej, co miał na myśli, pisząc „reszta w toku”. Można ewentualnie domyślać się, że chodziło tu również o tereny zachodnie, gdyż w wymienionym statucie SZP dzieliła okupowany kraj na trzy fazy terytorialne: 1. województwa centralne, 2. wschodnie i małopolskie, 3. zachodnie.

Płk Rowecki zaś w meldunku organizacyjnym z dnia 8 stycznia 1940 roku informował, że „za podstawę organizacji Obszarów Nr 1, 4, 5, 6, 2 trzeba wziąć to co SZP zorganizowała w terenie, przyjmując jako zasadę

³ K. Ciechanowski, *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939—1945*, Warszawa 1972, s. 219; PSZ..., s. 101.

⁴ AK..., t. I, s. 10—21: Instrukcja dla Ob. Rakonia z 4 XII 1939 r. Tymczasem gen. Tokarzewski wysłał trzy meldunki organizacyjne do Paryża, które dotyczyły SZP.

⁵ Ibid. Jednostka administracyjna szczebla wojewódzkiego pokrywała się teoretycznie z terenem przedwojennego województwa.

⁶ AK..., t. I, s. 23: Meldunek gen. Tokarzewskiego o stanie organizacji SZP z 7 XII 1939 r. oraz s. 21—24; por. też Statut Służby Zwycięstwu Polski, s. 31—37 oraz Instrukcja dla Ob. Rakonia, s. 10—21.

i podstawę wskazówki podane w Instrukcji z dnia 4 grudnia 1939 r. dla ob. Rakonia, a w szczególności zasady ograniczonej liczby członków ZWZ oraz konspiracji członków podporządkowanych lub przyjmowanych z innych organizacji wojskowych". Informacja ta odnosi się więc również do Obszaru Nr 6. Mowa jest tu wyraźnie o fakcie już dokonanym, z którego wynikałoby, że Służba Zwycięstwa Polski działała na Pomorzu w 1939 r. (jesień). Dalej nadający wykazywał trudności przy montowaniu sieci organizacyjnej między innymi na terenie Obszaru Nr 6 ze względu na specyficzne warunki panujące w tym regionie (terror, zróżnicowanie pod względem narodowościowym). Płk „Grot” zamierzał do maja 1940 r. zmontować dowództwa obszarów. Poza tym dawał wyraz swojej dezaprobachce co do tworzenia sześciu komend obszarów. Wskazywał na to, iż praktycznie rzecz biorąc i tak sprawy Obszaru Nr 1, 4, 5 i częściowo Nr 2 reguluje on sam, jako komendant Obszaru Nr 1. Był też przeciwny włączeniu do Obszaru Nr 6 części byłego obszaru Rzeczypospolitej Polskiej, którą Niemcy wcielili do Rzeszy (mogłyby bowiem zaistnieć trudności w kierowaniu organizacją z Pomorza na terenie, jak przykładowo podawał, Przasnysza czy Ostrołęki). Podobne zastrzeżenia zgłaszał gen. Tokarzewski w meldunku nr 5 z 9 stycznia 1940 r. Proponował on utworzenie szeregu okręgów, w tym również Poznańsko-Pomorskiego. Dla usprawnienia łączności z Komendą Główną i dla umożliwienia załatwiania spraw lokalnych na wypadek przerwania łączności zamierzał podporządkować Okręg Poznańsko-Pomorski Okręgowi Łódzkiemu. Ponadto informował o organizowaniu sieci dowodzenia i łączności na terenie Obszarów Nr 1, 2, 3 i 6⁷.

W początkach 1940 r. gen. Sosnkowski ustalił Komendę Okupacji Niemieckiej z siedzibą w Warszawie, a Komendantem został płk Rowecki. Podlegał mu Obszar Nr 6 (Toruń), Nr 1 (Warszawa), Nr 2 (Kra-ków), Nr 5 (Poznań). Na terenach tychże obszarów „Grot” miał prawo wyznaczania komendantów. Sosnkowski wprowadził też nową instrukcję organizującej się korespondencji radiowej. Na przykład dla Torunia, kryptonim „Tomasz”, numer stacji był 14/27⁸.

O działalności SZP—ZWZ na Pomorzu Gdańskim można spotkać w opracowaniach krajowych niewielkie wzmianki (chodzi o działalność początkową). W recenzji publikacji K. Ciechanowskiego pod tytułem *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim*, opublikowanej na łamach „Przeglądu Zachodniego” z 1973 r., M. Woźniak wymienia nazwisko organizatora SZP na Pomorzu, płk. Jana Majewskiego, pseudonim „Śmigiel”, „Żbik”, który montował na omawianym terenie siatkę konspiracyjną. O Majewskim wspomina też płk Kazimierz Pluta-Czachowski, podając datę wysłania

⁷ AK..., t. I, s. 39—40: Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 8 I 1940; s. 41—48: Raport Tokarzewskiego do Sosnkowskiego z 9 I 1940 r.

⁸ AK..., t. I, s. 73: Wytyczne Sosnkowskiego do Roweckiego z 16 I 1940 r.

go na Pomorze — 3 października 1939 r. Według Pluty-Czachowskiego miał on na imię Tadeusz (chodzi przypuszczalnie o płk. Tadeusza Majewskiego — dowódcę Pomorskiej Brygady Obrony Narodowej w Chojnicach). Tadeusz Majewski występuje w indeksie nazwisk wydawnictwa Studium Polski Podziemnej. Ponadto autorzy podają jego pseudonim „Szmigieli”. Jeżeli chodzi o utworzenie poszczególnych obszarów ZWZ, to K. Ciechanowski w wymienionej już książce wspomina o podziale terytorialnym, ustalonym w grudniowej i styczniowej Instrukcji 1939/1940 roku przez Sosnkowskiego. A. Męclewski zaś w pozycji *Neugarten 27* wspomina o organizowaniu SZP—ZWZ na Pomorzu Gdańskim, nie podając jednak bliższych szczegółów na ten temat⁹.

W styczniu 1940 r. Rowecki meldował do Paryża, że zamierza wysłać w lutym pierwszą ekipę dla nawiązania łączności z organizacjami, które już działają na Obszarze Nr 6. Jednakże nie wiadomo dokładnie, kiedy ten fakt miał mieć miejsce, gdyż część zdania jest zniekształcona¹⁰. W meldunku następnym z lutego 1940 r. płk „Grot” pisał o podziale terenu państwa polskiego. Do momentu wydzielenia Obszaru Nr 6 Pomorze i Poznań występują tu łącznie jako Obszar Nr 5. Komendant Obszaru będącego pod okupacją niemiecką w dalszym ciągu uważał, że obszary te powinny występować jako jedna jednostka administracyjna ze względu na brak ludzi oraz specyficzność warunków konspiracyjnych. Podobną opinię wyraził Rowecki w meldunku z 28 lutego 1940 r. do Komendanta Głównego ZWZ. Z załącznika do tego meldunku wynika, że została opracowana instrukcja dotycząca podziału terenu, którą mieli wdrażać w życie dowódcy szczebla wojewódzkiego¹¹. W załączniku do meldunku z 8 lutego 1940 r. czytamy, że w początkach lutego 1940 r. stanowisko Komendanta Obszaru Poznańsko-Pomorskiego nie było jeszcze obsadzone. Natomiast p.o. Komendanta Okręgu Pomorskiego „Englert” funkcji swojej nie objął ze względu na chorobę. Autorzy nie wyjaśniają, kogo miał na myśli Rowecki, nadając ten meldunek. Poza tym na Pomorze miała wyjechać specjalna ekipa w celu zorganizowania sztabu Okręgu. W innym meldunku płk „Grot” prosił o skierowanie do kraju kilku oficerów, kładąc nacisk na oficera w stopniu pułkownika lub podpułkowni-

⁹ M. Woźniak, rec. książki: K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, „Przegląd Zachodni”, 1973, nr 2, s. 410—415; K. Ciechanowski, *Walki w rejonie Chojnic w dniu 1. 09. 39*, „Zapiski Historyczne”, t. XXVII, 1962, z. 2, s. 182; Relacja Pluty-Czachowskiego z 12 VI 1975 r. (w zbiorach autora). Zaznaczyć trzeba, że co do początków konspiracji na Pomorzu Gdańskim zdania są podzielone. Por. A. Męclewski, *Neugarten 27*, Warszawa 1974, s. 298—300, oraz rec. K. Ciechanowski, *Książka zniekształcająca prawdę*, „Litera”, 1974, nr 12, s. 10—12.

¹⁰ AK..., t. I, s. 82; Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 19 I 1940 r.

¹¹ AK..., t. I, s. 96; Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 8 II 1940 r., Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego o sprawach organizacyjnych ZWZ z 28 II 1940 r.; s. 138—139, 142; Instrukcja dla Dowódców Wojewódzkich ZSP (załącznik do meldunku z 28 II 1940 r.).

ka, z pochodzenia Wielkopolanina, gdyż nie było jeszcze obsadzone między innymi stanowisko Komendanta Okręgu Pomorskiego. Komendant Główny w Instrukcji Nr 3 dla ob. Rakonia obiecywał, że wyśle oficerów do dyspozycji „Grot”¹².

W kwietniu 1940 r. w raporcie o stanie organizacyjnym ZWZ „Raków” donosił, że na Pomorze w dniu 16 kwietnia 1940 r. wyjeżdża mjr R. (chodzi tu o Józefa Ratajczaka). Miał on sprawować obowiązki Komendanta Okręgu Pomorskiego w Toruniu oraz organizować siatkę konspiracyjną, opierając się na organizacjach „Grunwald” i Szare Szeregi. Z informacji nadesłanej Komendantowi Głównemu wynika, że ZWZ miał kontakty z innymi organizacjami. W najbliższym czasie zamierzano nawiązać kontakty w północnych powiatach Pomorza. Natomiast łączność z Komendą Obszaru Nr 6 Rowecki oceniał jako dostateczną. W maju 1940 r. „Grot” informował, że stanowisko Komendanta Obszaru Nr 6 nie jest jeszcze obsadzone. Wykazywał znowu specyficzność terenów zachodnich. Jednakże we wrześniu 1940 r. meldował o funkcjonowaniu Komendy Okręgu Poznańskiego i Pomorskiego. W stadium organizacji były obwoody i placówki¹³. W tym samym miesiącu Sosnkowski został powiadomiony, że do okręgów rozesłano rozkaz organizacyjny zawierający wytyczne w związku z wystąpieniem zbrojnym ZWZ. Komendanci Okręgu Poznańskiego i Pomorskiego mieli przedstawić do dnia 15 stycznia 1941 r. stan oddziałów ZWZ oraz środki realizacji wytycznych¹⁴.

Tymczasem w czerwcu 1940 r. wraz z upadkiem Francji ulega modyfikacji dowodzenie krajem. Gen. Rowecki (mianowany generałem 3 maja 1940 r.) został pełnomocnym zastępcą Komendanta Głównego ZWZ na Kraj, z prawem podejmowania samodzielnych decyzji w wypadku braku łączności z władzami naczelnymi. W dniu 29 czerwca 1940 r. KG ZWZ została utworzona w kraju, a następnego dnia Roweckiego mianowano Komendantem Głównym ZWZ¹⁵.

W listopadowym meldunku 1940 r. gen. Rowecki stwierdzał, że sztab Okręgu Pomorskiego znajduje się w stadium organizacyjnym. Komendantem mianowano mjr. „Karolczaka” (Ratajczaka). Na terenie tym ZWZ

¹² AK..., t. I, s. 121 (załącznik do meldunku z 8 II 1940 r.); s. 123 (również załącznik do tego samego meldunku); s. 150—151: Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 7 III 1940 r.; s. 188: Depesza Sosnkowskiego do Roweckiego z 8 IV 1940 r.

¹³ AK..., t. I, s. 210—212: Raport o stanie ZWZ z dnia 15 IV 1940 r.; s. 242: Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 11 V 1940 r.; s. 281: Raport Roweckiego do Sosnkowskiego z 2 IX 1940 r.

¹⁴ AK..., t. I, s. 288: Wytyczne bojowe i organizacyjne Roweckiego do Komendantów Okręgów z 6 IX 1940 r.

¹⁵ AK..., t. I, s. 259: Sosnkowski do Roweckiego — Upoważnienie do podejmowania samodzielnej decyzji i wytyczne dla ZWZ z 18 VI 1940 r.; s. 261: Sosnkowski do Szefa Sztabu Naczelnego Wodza z 29 VI 1940 r.; s. 261: Depesza Sosnkowskiego do Roweckiego.

miął charakter „szkieletowej sieci dowództw”. Zorganizowano dwanaście powiatów. Do północnej części Pomorza ZWZ jeszcze nie dotarł. Okręg Pomorski ściśle współpracował z Poznańskim. Według opinii Komendanta Głównego, łączność tych okręgów z KG ZWZ była dostateczna. Dalej Komendant stwierdzał, że przez tzw. zieloną granicę łączność z Toruniem i Poznaniem była dobra. Natomiast nie funkcjonowała należycie łączność pocztowa wskutek poważnej wyspy w Toruniu, gdzie aresztowano wiele osób, przy czym krąg aresztowanych poszerzał się aż do Warszawy. Zaaresztowano między innymi mjr. Ratajczaka, grupę ludzi związaną z konspiracją pomorską oraz właścicieli punktu łącznikowego Komendanta Okręgu. Z następnych meldunków wynika, że aresztowania objęły sztab Okręgu Pomorskiego. Dla bezpieczeństwa pozrywano więc szereg kontaktów, zaczęto zmieniać ludzi, co poważnie wpłynęło na osłabienie rozwoju sieci organizacyjnej pomorskiego ruchu oporu, związanego z rządem emigracyjnym. Wskutek aresztowań funkcję Komendanta Okręgu Pomorskiego powierzono czasowo Komendantowi Okręgu Poznańskiego, ppłk. Ostrichansky'emu. Aresztowania rozbiły sztab, który montowano na nowo. Według meldunku, wyspa ta miała związek z aresztowaniem Komendanta Torunia, który w śledztwie załamał się. Ratajczak skatowany walczył ze śmiercią. Rowceki meldował również o innych aresztowaniach, między innymi dr. Czuperskiego (u którego zatrzymywał się w Warszawie mjr Ratajczak) i kilku innych oficerów z Torunia oraz ich rodzin zamieszkałych w stolicy. Zamordowano kuriera imieniem Władysław. Autorzy nie podają bliższych danych dotyczących zamordowanego kuriera. Poza tym aresztowania objęły cały teren¹⁶. Z półrocznego meldunku z kwietnia 1941 r. wynika, że na Pomorzu, w Poznańskim i na Śląsku sytuacja organizacyjna była trudna, ponieważ z powodu specyficznych warunków nie można było zawiązywać sieci organizacyjnej metodami stosowanymi w Generalnym Gubernatorstwie. ZWZ na Pomorzu nie posiadał wówczas zorganizowanych kadr i sieci szkieletowej. Ponadto informowano Komendanta Głównego o aresztowaniach na Pomorzu członków innych organizacji (od listopada 1940 r.) oraz o represjach okupanta (rozstrzeliwania)¹⁷.

Dnia 27 kwietnia 1941 r. gen. Sosnkowski zarządził podział kraju, według którego Komendzie Okupacji Niemieckiej podlegały Obszary: Nr 1 (Warszawa), Nr 4 (Kraków), Nr 5 (Poznań), Nr 6 (Toruń)¹⁸.

¹⁶ AK..., t. I, s. 345, 351: Półroczny meldunek sprawozdawczy Rowcekiego do Sosnkowskiego z 21 XI 1940 r.; s. 369: Meldunek Rowcekiego do Sosnkowskiego z 3 XII 1940 r.; s. 402: Meldunek Rowcekiego do Sosnkowskiego z 14 I 1941 r.; s. 489: Meldunek półroczny Rowcekiego do Sosnkowskiego z 1 IV 1941 r.

¹⁷ AK..., t. I, s. 484, 490: Meldunek organizacyjny z 1 IV 1941 r.

¹⁸ AK..., t. I, s. 523: Sosnkowski do Komendanta bazy w Sztokholmie z 24 IV 1941 r.

O tworzeniu Obszaru Nr 5 i o początkowej działalności ZWZ na Ziemiach Zachodnich pisał między innymi M. Woźniak we wspomnianym artykule dotyczącym Poznańskiego Okręgu AK oraz E. Serwański w książce *Wielkopolska w cieniu swastyki*. Są tam między innymi informacje dotyczące działalności por. Tadeusza Janowskiego (pseudonim „Grad”), por. rez. inż. J. Pałuckiego („Gryf”), emisariusza rządu na „Ziemie Wcielone” — mjr. Jerzego Michalewskiego („Dokładny”, „Biały”, „Jerzy”). Osoby te zawiązywały sieć organizacyjną w Poznaniu, opartą na koncepcji Roweckiego utworzenia Obszaru Nr 5. Sylwetkę mjr. Michalewskiego naświetla bliżej J. Rzepecki w artykule dotyczącym kierownictwa polskiego podziemia, opublikowanym na łamach „Przeglądu Historycznego”. Dowiadujemy się z niego, że Jerzy Michalewski tuż przed wojną do listopada 1939 r. był Komendantem Straży Obywatelskiej w Gdyni. W grudniu 1939 r. zgłosił się do władz emigracyjnych w Paryżu i w tym samym miesiącu został odprawiony z powrotem do kraju. Również K. Ciechanowski wspomina w swojej książce o Michalewskim jako o działaczu Komendy Obszaru Zachodniego. Wprawdzie autor pisze „Michalski”, ale z pseudonimu wynika, że chodzi o Michalewskiego. Michalewski jest wymieniony też w SPP, lecz nie przy omawianiu spraw związanych z Pomorzem¹⁹.

O wyjeździe mjr. Ratajczaka na Pomorze wspomina K. Ciechanowski, z tym że podaje, iż fakt ten miał miejsce w listopadzie 1939 r. W dokumencie natomiast czytamy o jego wyjeździe w kwietniu 1940 r. Według Ciechanowskiego, wraz z Ratajczakiem wyjechał na Pomorze, jako Szef Sztabu Okręgu, kpt. Józef Chyliński i por. Józef Gruss — Szef Wywiadu Okręgu. Chyliński w złożonym po wojnie oświadczeniu, na które powołuje się Ciechanowski, twierdził, że wysłał ich „Jerzy”. Były Szef Sztabu Okręgu Pomorskiego ZWZ—AK nie podał jednak na ten temat bliższych szczegółów²⁰. Zarówno K. Ciechanowski w swojej pracy, jak i omawiający ją M. Woźniak wspominają o montowaniu sieci terenowej organizacji. Informacje tych obu badaczy ruchu oporu, dotyczące włączenia organizacji „Grunwald” (grupa dywersyjno-sabotażowa zorganizowana przed wojną, która na wypadek wybuchu wojny miała podjąć na Pomorzu Gdańskim działania przeciwko Niemcom) do ZWZ znajdują również,

¹⁹ M. Woźniak, *Poznański Okręg Armii Krajowej*, „Więź”, 1971, nr 2, s. 108; tenże, rec. książki: K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*; K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 221; E. Serwański, *Wielkopolska w cieniu swastyki*, Warszawa 1970, s. 315; J. Rzepecki, *Kierownictwo polityczne polskiego podziemia wojskowego w latach 1939—1941*, „Przegląd Historyczny”, 1974, z. 1, s. 130—131. Gdyńska Straż Obywatelską powołano 7 IX 1939 r. Komendantami jej byli Jerzy Michalewski i Konstanty Jacynicz. Patrz: F. Sokół, *Zytem Gdynią*, Sopot 1947 (maszynopis w Dziale Historii Miasta Gdyni przy Miejskiej Bibliotece Publicznej).

²⁰ K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 221—222. Oświadczenie Chylińskiego złożone w 1945 r. wymaga jednak weryfikacji.

jak widać z przytoczonych dokumentów, potwierdzenie. Wspomina o tym również L. Sławomirski²¹, o współpracy zaś Okręgu Poznańskiego i Pomorskiego pisze M. Woźniak w cytowanym artykule. Na temat trudności organizacyjnych, o których traktuje SPP, pisze K. Ciechanowski, cytując za tomem III *Polskich Sił Zbrojnych* meldunek Roweckiego informujący o sytuacji na Pomorzu. Należy odnotować, że również A. Męclewski we wspomnianej już pozycji nadmienił o działalności ZWZ na omawianym terenie²². Poza tym jest jeszcze szereg informacji dotyczących ZWZ na Pomorzu, o których nie wspomina omawiane wydawnictwo SPP. I tak pominięto konferencję belgradzką, która odbyła się w stolicy Jugosławii w dniach od 29 maja do 2 czerwca 1940 r. Opuszczono tu informacje o organizacji Komend Obszaru Poznańskiego i Pomorskiego. Brak jest też informacji dotyczących organizatora ZWZ na Wybrzeże, występującego pod pseudonimem „Andrzej” (Józef Olszewski). O jego działalności pisze K. Ciechanowski w cytowanej książce oraz L. Lubecki w publikacjach: *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim i Harcerze wybrzeża w walce z okupantem hitlerowskim w latach 1939—1945*, a także W. Tylza w artykule *Kim był Andrzej?* i A. Męclewski we wspomnianej pozycji. Obsadę personalną Okręgu Pomorskiego ZWZ z 1940 r. podał M. Woźniak w recenzji książki K. Ciechanowskiego. Była ona następująca: Komendant Okręgu — mjr Ratajczak („Karolczak”, „Krause”), Szef Sztabu — kpt. Chyliński („Kamień”), Kierownik Wydziału I — ppor. rez. W. Ciesielski („Roman”), a po jego aresztowaniu w listopadzie 1940 r. — ppor. czasu wojny Tadeusz Dulski („Smuga”), Kierownik Wydziału II (Informacyjno-Wywiadowczego) — kpt. J. Gruss („Stanisław”), kierownik Wydziału III (Szkoleniowo-Operacyjnego) — kpt. A. Fiakowski („Stanisław”), Kierownik Wydziału V (Łączności) — por. Henryk Grycmacher („Michał”), Kierownik Związku Odwetu — inż. por. K. Paszkowski („Kopernik”), Komendantka Wojskowej Służby Kobiet — Halina Strzelecka („Zofia”), Referat Kolejowy objął Franciszek Hoffman („Ruch”), a Referat „Roi-nik” objął J. Stencel („Kocieba”, „Rola”), oficer do zleceń specjalnych — st. sierż. L. Tojza („Kiliński”). Dodać należy, że również K. Ciechanowski podał częściową obsadę personalną Okręgu Pomorskiego ZWZ—AK. Autor nie miał możliwości korzystania z zagranicznych archiwów, wskutek czego niemożliwe było ustalenie pełnej obsady²³.

Z kolei w publikacjach naszych brak jest wiadomości o Komendancie Okręgu „Englercie”, o problemach ze skompletowaniem kadry oficerskiej

²¹ L. Sławomirski, *Niektóre aspekty ideowo-polityczne ruchu oporu na Pomorzu Gdańskim*, Gdańsk 1963.

²² M. Woźniak, *Poznański Okręg...*, s. 4; K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 222, 224; A. Męclewski, *op. cit.*, s. 349—350.

²³ Por. J. Zamojski, *Konferencja belgradzka w 1940 r.*, [w:] *Najnowsze Dzieje Polski*, t. 10, Warszawa 1966, s. 199—201; AK..., t. I, s. 243—257; K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 222, 224, 228; L. Lubecki, *Ruch oporu na Pomorzu*

(chodzi o starania Roweckiego w sprawie skierowania oficerów do pracy konspiracyjnej na Obszar Poznański i Pomorski). O masowych aresztowaniach w 1940 r., w tym i mjr. Ratajczaka, pisze K. Ciechanowski w swojej publikacji. Sprawa wyspy i aresztowania mjr. Ratajczaka stanowi problem otwarty, gdyż nie wiadomo, jakiego Komendanta Torunia Rowecki miał na myśli (na jesieni 1940 r. miały miejsce aresztowania wśród członków organizacji „Grunwald”, którzy mieli kontakty z pomorskim ZWZ, członków KOP — między innymi aresztowano Komendanta Torunia por. Alfonsa Zaborowskiego, pseudonim „Zgrzyb”, który załamał się podczas śledztwa). Według niektórych powojennych relacji, mjr. Ratajczaka miał zdradzić będący z nim w kontakcie Józef Olszewski z organizacji „Grunwald” (tenże Olszewski nie miał nic wspólnego z innym działaczem ZWZ—AK na Pomorzu, Józefem Olszewskim, pseudonim „Andrzej”). Zarówno ustalenia K. Ciechanowskiego dotyczące aresztowania dr. Czuperskiego oraz innych członków Komendy Okręgu, jak i M. Woźniaka o czasowym pełnieniu funkcji Komendanta Okręgu przez Ostrihansky’ego znajdują potwierdzenie w dokumentach SPP²⁴.

Po aresztowaniach jesiennych 1940 r. na Pomorzu od marca do września 1941 r. nie było wysp, jakkolwiek aresztowania i deportacje miały miejsce na omawianym terenie i osiągały również ludzi związanych z ruchem oporu. Komenda Obszaru Nr 5 nie została wydzielona z powodu braku wyższych oficerów władających językiem niemieckim oraz trudności w utrzymywaniu ludzi. Zaczęto więc odbudowywać sieć organizacyjną, która w czerwcu 1941 r. była prawie zorganizowana. Jednakże we wrześniu 1941 r. stanowisko Komendanta Okręgu i Szefa Sztabu było jeszcze ostatecznie nie obsadzone. Nadzór nad Okręgiem sprawował ppłk Ostrihansky. Z wyjątkiem placówki gdyńskiej nie udało się zorganizować terenu leżącego na północ od linii Tczew—Chojnice. Funkcjonowały Wydziały I, II, IV Komendy Okręgu. Zaznaczyć trzeba, że między innymi w Gdyni oraz w Toruniu rozważano zainstalowanie stałej łączności z Komendą Główną. W ogóle łączność z Okręgiem była utrudniona. Wskutek braku kadry i ludzi do pracy Okręg Pomorski nie wyszedł jeszcze z wstępnej fazy organizacyjnej. Jednakże przystąpiono energicznie do odbudowy całego systemu organizacyjnego na omawianym Obszarze Zachodnim, a w szczególności w Okręgu Pomorskim, który

Gdańskim, Gdańsk 1961, s. 33; tenże, *Harcerze wybrzeża w walce z okupantem hitlerowskim w latach 1939—1945*, Gdańsk, 1963, s. 23; W. Tylza, *Kim był „Andrzej?”*, „Dziennik Bałtycki”, 26—27 IV 1970 r.; M. Woźniak, rec. książki: K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*

²⁴ K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 85, 92, 223—229; M. Woźniak, *Poznański Okręg...*, s. 109—110. Relacja Adama Przybyły z 24 IX 1975 r. w zbiorach autora.

miał spełniać ważną rolę w planach operacyjnych podczas powstania²⁵.

Na przełomie 1941 i 1942 r. na terenach włączonych do Rzeszy nadal rozbudowywano sieć organizacyjną. Komendantem Obszaru Zachodniego został gen. bryg. Tadeusz Komorowski („Gajowy”). Sztab Komendy Obszaru był w stadium organizowania się. Wiązanie sieci konspiracyjnej było bardzo utrudnione ze względu na fakt, iż ludność polska znajdowała się pod silnym terrorem i nadzorem hitlerowskim²⁶. Na Pomorzu p.o. Szefa Sztabu Komendy Okręgu był wówczas kpt. „Kamień” (Józef Chyliński). Komendantem Okręgu został ppłk Ostrihansky („Aureliusz”). W początkowej fazie znajdowała się budowa łączności wewnętrznej między podokręgami. Ze względu na trudne warunki organizacja Okręgu pozostała szkieletowa. Okręg podzielono na trzy podokręgi. Niestety autorzy wydawnictwa opuścili ustęp, który traktował o strukturze terytorialnej Okręgu²⁷.

W tym czasie ZWZ przemianowany został przez gen. Sikorskiego na Armię Krajową²⁸.

We wrześniu 1942 r. gen. Rowecki przesłał półroczny meldunek organizacyjny do Londynu. Informował on między innymi o wcieleniu do AK w kwietniu 1942 r. zgrupowania żołnierzy marynarki (powstałego we wrześniu 1941 r. z ZOR) pod nazwą „Alfa”. Zostali oni podporządkowani Komendantowi Obszaru Nr 5. Z dokumentów wynika, że „Alfa 203” stanowiła Wydział Marynarki Wojennej, której kierownikiem był kmr ppor. „Witold”²⁹.

Z marcowego sprawozdania półrocznego 1943 r. wynika, że Komenda Obszaru Nr 5 nie była w pełni zorganizowana. Komendantem był nadal Komorowski, Szefem Sztabu zaś mianowano ppłk. dypl. piech. „Bąbla” (Józef Kalinka). Okręg Pomorski podzielony został na trzy podokręgi, w skład których wchodziły Inspektoraty Rejonowe:

²⁵ AK..., t. II, s. 11: Meldunek Roweckiego do Centrali z 23 VI 1941 r.; AK..., t. II, s. 110—111: Meldunek Roweckiego do Centrali z 1 X 1941 r. za okres 1 III 1941; AK..., t. II, s. 78: Centrala do Roweckiego z 22 IX 1941 r.; s. 102: Meldunek Roweckiego do Centrali z 1 X 1941 r. Patrz też Raport nr 54 z 5 II 1941 r. opublikowany w PSZ, t. III, s. 178—180.

²⁶ AK..., t. II, s. 241: Meldunek Roweckiego do Centrali z 16 V 1942 r. za okres 1 IX 1941—1 III 1942; s. 247: Załącznik do tego meldunku o warunkach i bezpieczeństwie pracy konspiracyjnej.

²⁷ AK..., t. II, s. 259: Służba łączności (Oddział V KG) dzieliła się na łączność konspiracyjną i operacyjną. Łączność konspiracyjna (VK) dzieliła się z kolei na łączność wewnętrzną (w ramach danego Sztabu), łączność zamiejscową (KG do obszarów i odwrotnie oraz w obszarach i okręgach do inspektoratów i obwodów). Patrz: PSZ..., t. III, s. 216—217.

²⁸ AK..., t. II, s. 199: Rozkaz o zmianie nazwy ZWZ na AK z 14 II 1942 r.

²⁹ AK..., t. II, s. 309: Meldunek Roweckiego do Centrali z 1 IX 1942 r. Rowecki użył tu skrótu ZOR nie wyjaśniając, czy chodzi o organizację Związek Odbudowy Rzeczypospolitej, czy o Związek Oficerów Rezerwy.

- a) Podokręg Morski — cztery Inspektoraty Rejonowe: Gdynia, Gdańsk (teren byłego Wolnego Miasta), Gdańsk-Miasto i Tczew (6 obwodów);
- b) Podokręg Środkowy — cztery Inspektoraty Rejonowe: Bydgoszcz, Chojnice, Grudziądz i Brodnica (12 obwodów);
- c) Podokręg Kujawski — trzy Inspektoraty Rejonowe: Inowrocław, Toruń i Włocławek (8 obwodów).

Komendantem Okręgu był nadal ppłk Ostrihansky, Szefem Sztabu zaś — Józef Chyliński. Pracę organizacyjną zakłócały niezwykle trudne warunki, w jakich była ona prowadzona. Komendant Okręgu musiał wrócić do Warszawy, gdyż nie mógł nawiązać kontaktu z Chylińskim, przebywającym wówczas na Pomorzu. Również wskutek braku warunków oraz odpowiednich ludzi do odbycia inspekcji w Okręgu. Komenda Główna nie wysłała na ten teren żadnego inspektora. Ponadto cały wysiłek skierowano na zorganizowanie aparatu odbiorczego do przejmowania zrzutów na Pomorzu. Jednakże na ten temat nigdzie nie zamieszczono bliższych informacji. Poza tym w Inspektoracie Rejonowym Gdynia został wyznaczony Poddziekan Okręgowy (w meldunku nie wymieniono żadnego nazwiska).

Na jesieni 1942 r. Niemcy dokonali na terenie Okręgu Pomorskiego masowych aresztowań. Wskutek tego przerwana została praca organizacyjna na poszczególnych odcinkach konspiracji. Między innymi aresztowano Komendanta Podokręgu Morskiego. Nazwiska „Grot” nie wymienił, ale chyba chodzi o Józefa Olszewskiego, który był Komendantem na tym terenie. Nie wiadomo jednak, gdzie, kiedy i w jakich warunkach nastąpiło jego aresztowanie, gdyż część tekstu meldunku nie została odszyfrowana³⁰.

O montowaniu sieci organizacyjnej i o mianowaniu Ostrihansky'ego Komendantem Okręgu Pomorskiego ZWZ—AK wspomina w swojej publikacji K. Ciechanowski, a M. Woźniak w cytowanym artykule o Okręgu Poznańskim AK pisze, iż Ostrihansky przyjął pseudonim „Aureliusz” i pełnił dodatkowo funkcję Komendanta Okręgu na Pomorzu (na przełomie listopada i grudnia 1940 r.). K. Ciechanowski, powołując się na relację Ostrihansky'ego z 1963 r., pisze, iż pseudonimu tego używał on wówczas, gdy został mianowany Komendantem Okręgu. Gen. Rowecki w meldunku półrocznym z 1942 r., informując o Okręgu Poznańskim, w odniesieniu do Ostrihansky'ego używał pseudonimu „Aureliusz”. Jednakże meldunek ten był z 16 maja 1942 r. i nie można wykluczyć, że „Grot” posługiwał się pseudonimem, który Ostrihansky przybrał jako Komendant Okręgu Pomorskiego. Również występują sprzeczności co do początkowej działalności Ostrihansky'ego. Z meldunku opublikowanego w

³⁰ AK..., t. II, s. 434, 438, 467: Meldunek Roweckiego do Centrali z 1 III 1943 r. W meldunku wymieniony jest „Babel”, ale wydawcy wyjaśniają, że powinno być „Babal”.

SPP wynika, że Ostrihansky wskutek niesprzyjających warunków pracy organizacyjnej, nie mogąc nawiązać kontaktu z Szefem Sztabu — Chylińskim, musiał wrócić do Warszawy. Natomiast Ostrihansky twierdzi, że Chyliński zapoznał go w Warszawie z sytuacją na Pomorzu. Być może dokument, który o tym fakcie traktował nie został zamieszczony w omawianym wydawnictwie lub nie zachował się wcale (o ile w ogóle istniał)³¹.

Jeżeli chodzi o organizację Sztabu Komendy Obszaru Zachodniego, to pisze o niej M. Woźniak. Podaje on informacje o naradzie, jaka miała miejsce w noc sylwestrową z 1941 na 1942 r., z udziałem Komendanta Obszaru, gen. Komorowskiego („Prawdzie”). Celem tej narady było ustalenie metod odbudowy poszczególnych ogniw ZWZ, które przestały funkcjonować wskutek aresztowań w Okręgu Poznańskim w drugiej połowie 1941 r.³²

Co do daty powstania organizacji „Alfa” badacze krajowi są na ogół zgodni. Jednakże L. Lubecki we wspomnianych już publikacjach podaje, że była to autonomiczna, zakonspirowana jednostka Polskiej Marynarki Wojennej, a Ekspozyturą jej na terenie Gdyni był „Ogródek”, zorganizowany przez Bernarda Myśliwka i Witolda Bublewskiego. K. Ciechanowski oraz L. Hermel w artykule dotyczącym działalności ruchu oporu pisali, że była to Ekspozytura organizacji bezpośrednio podporządkowanej Wydziałowi MW KG ZWZ (AK). Natomiast M. Woźniak, recenzując książkę K. Ciechanowskiego, pisał o „Alfie” jako Ekspozyturze wywiadu MW. Dowódcą „Alfy” był kmdr por. W. Gniewecki („Witold”) Tak więc, wydawcy SPP popełnili chyba błąd, identyfikując tę postać z Konstantym Jacyniczem, który był kierownikiem „Alfy” na wybrzeżu³³.

Z kolei w opracowaniach naszych brak jest dokładniejszych informacji o organizacji łączności, trudnościach kadrowych, o przyczynach nieodbywania inspekcji na Pomorzu z ramienia Komendy Głównej. Jeżeli chodzi o strukturę terenową w początkowej fazie, to z wyjątkiem wspomnianej recenzji M. Woźniaka nie znajduje ona odzwierciedlenia w publikacjach krajowych. Omawiana jest natomiast struktura terenowa okresu późniejszego, tj. 1943 r.³⁴

W początkowej fazie Okręg Pomorski dzielił się na trzy podokręgi:
1. Podokręg Południowy w składzie — Inspektorat Rejonowy Toruń

³¹ K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 224—226; M. Woźniak, *Poznański Okręg...*, s. 109—110; Notatka z rozmowy z Ostrihanskym przeprowadzonej przez K. Ciechanowskiego w dniu 11 VI 1963 r., materiały K. Ciechanowskiego.

³² M. Woźniak, *Poznański Okręg...*, s. 110—111.

³³ L. Lubecki, *Harczerze...*, s. 20—21; tenże, *Ruch oporu...*, s. 16 i 62; K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 234; M. Woźniak, rec. książki: K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*; L. Hermel, *Rola i działalność niektórych komórek organizacyjnych ruchu oporu zajmujących się sprawami gospodarki morskiej w latach 1940—1945*, „Przegląd Zachodnio-Pomorski”, 1971, nr 3, s. 135.

³⁴ L. Lubecki, *Ruch oporu...*, s. 33—34; K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 223—233.

(Obwód Toruń-miasto i Toruń-powiat), Inspektorat Rejonowy Włocławek (Obwód Włocławek, Lipno, Nieszawa), Inspektorat Rejonowy Inowrocław (Inowrocław-miasto, Inowrocław-powiat); 2. Podokręg Środkowy — Inspektorat Rejonowy Chojnice (Obwód Chojnice, Tuchola, Sępólno, Oddział Partyzancki „Jasia” — sierż. Jan Szajder z Polskiej Armii Powstańca), Inspektorat Rejonowy Grudziądz (Obwód Grudziądz, Wąbrzeźno, Chełmno), Inspektorat Rejonowy Brodnica (Obwód Brodnica, Oddział Partyzancki „Sprężyny” — por. Jan Lipiński, Obwód Rypin, Nowe Miasto), Inspektorat Rejonowy Bydgoszcz (Oddział Partyzancki „Bory”, Jedliny” — ppor. Stefan Guss, pseudonim „Dan”. Bory Tucholskie obejmowały powiaty: Tuchola, Świecie, Chojnice), Inspektorat obejmował Bydgoszcz-miasto i Bydgoszcz-powiat; 3. Podokręg Północny — Inspektoraty Rejonowe: Gdańsk (Wolne Miasto, Gdańsk-miasto), Tczew (Obwód Tczew, Starogard Gd., Kościerzyna), Gdynia (Obwód Gdynia-port, Gdynia-miasto, Wejherowo, Kartuzy, Puck). Jak widać, zasadniczo ustalenia te, opracowane przez płk. Sanojcę, pokrywają się ze strukturą podawaną w dokumentach SPP³⁵.

O aresztowaniach w drugiej połowie 1942 r., które nadwyrężyły sieć organizacyjną na Pomorzu (m. in. aresztowano A. Feigla, działacza gdyńskiej grupy ZWZ—AK, kpt. Jana Jarzębowskiego — członka ZWZ w Gdyni), jest sporo informacji w krajowych publikacjach. Pokrywają się tu ustalenia naszych badaczy, między innymi K. Ciechanowskiego, L. Lubeckiego, A. Męclewskiego, odnośnie do aresztowania J. Olszewskiego („Andrzeja”). Jak już zaznaczono, „Grot” nie wymienia jego nazwiska ani pseudonimu (chyba że w nie odszyfrowanej końcowej części meldunku), ale wiadomo, że Komendantem i organizatorem Podokręgu Północnego był właśnie „Andrzej”. Popęłił on samobójstwo w celi. Dodać należy (o czym meldunek zamieszczony w SPP nie wspomina), że aresztowania dotknęły między innymi również organizację Szarych Szeregów (L. Cyłkowski), Tajnego Hufca Harcerzy (Komendant hm Henryk Szymański), TOW „Gryf Pomorski” (leśniczy Stawski, z którym kontaktowały się naczelné władze „Gryfa”). Dokładnych przyczyn tej wyspy nie udało się po dziś dzień ustalić³⁶.

W dokumentach omawianych tomów wydawnictwa SPP znajdujemy kilkanaście fragmentów dotyczących działalności innych organizacji na Pomorzu, które stykały się bądź zostały scalone z ZWZ—AK. Co do kon-

³⁵ Schemat organizacyjny ZSP-ZWZ-AK. Kryptonimy i siatka terenowa Okręgu AK-Pomorze, materiały płk. inż. Antoniego Sanojcy; M. Woźniak, rec. książki: K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*

³⁶ K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 200, 228, 230, 272, 273; L. Lubecki, *Ruch oporu...*, s. 25—34; tenże, *Harcerze...*, s. 22—25; A. Męclewski, *op. cit.*, s. 349—355; W. Tylza, *Kim był „Andrzej”*; J. Ptasieński, *Zarys działalności Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski”*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1969, nr 3/4, s. 145.

spiracyjnego harcerstwa, to we wspomnianym już meldunku z kwietnia 1940 r. Rowecki donosił Sosnkowskiemu o odtwarzaniu przez Szare Szeregi dawnej sieci organizacyjnej, na której to oprzeć się miał mjr Ratajczak przy zawiązywaniu siatki konspiracyjnej. Z meldunku październikowego 1941 r. dowiadujemy się, że na Pomorzu Szare Szeregi męskie stanowią zwartą organizację, współpracując z ZWZ w zakresie propagandy. W podobnym tonie utrzymane są meldunki o zwartości organizacyjnej z maja i września 1942 r. Nie wymienia się tam wprawdzie Pomorza z nazwy, jednakże z treści wynika, że Rowecki, pisząc o Szarych Szeregach męskich, miał na myśli również ziemię pomorską. W sprawozdaniu półrocznym za okres od 1 września 1942 r. do 1 marca 1943 r. gen. „Grot” informował Londyn o istnieniu siedmiu ośrodków Szarych Szeregów męskich na Pomorzu³⁷. Natomiast Szare Szeregi żeńskie we wrześniu 1942 r. były w początkowej fazie organizacyjnej. Jako przyczynę tego stanu rzeczy podano aresztowania, ale nie zamieszczono bliższych informacji na ten temat. Wskutek aresztowań (tym razem chodzi przypuszczalnie o aresztowania w drugiej połowie 1942 r.) sieć organizacyjna Szarych Szeregów żeńskich uległa rozbiciu³⁸. Oprócz danych o harcerstwie znajdujemy w SPP informacje dotyczące działającej na Pomorzu organizacji „Grunwald”, złożonej z podoficerów rezerwy i posiadającej kontakty w Grudziądzu, Chełmnie, Bydgoszczy, Chojnicach. Poza tym w Toruniu istniała organizacja niepodległościowa, mająca luźne kontakty z Bydgoszczą i Grudziądzem. Skupiała ona podoficerów rezerwy. Oprócz tych organizacji SPP wymienia Polską Organizację Zbrojną oraz „Jerzyki”. Na ziemiach wcielonych działały też grupy wojskowo-wywiadowcze, składające się z organizacji „Merkuriusz”, „Warszawianka”, „Pobudka” (odłam Stronnictwa Narodowego)³⁹.

Kwestię pionu cywilnego na Pomorzu poruszył Rowecki w meldunku do Sosnkowskiego z marca 1940 r., proponując, aby rejony Delegatur Rządowych (Delegat Rządu na Kraj był pełnomocnikiem rządu) pokrywały się ze strukturą terytorialną ZWZ. Według meldunku, Delegatura Rządu z terenu Pomorza była w składzie ZWZ⁴⁰.

Jeżeli chodzi o aspekt polityczny, to o Pomorzu znaleźć można jedynie kilka wzmianek. Już w Instrukcji z grudnia 1939 r. gen. Sosnkowski

³⁷ AK..., t. II, s. 107: Meldunek Roweckiego do Centrali z 1 X 1941 r.; s. 253: Meldunek Roweckiego z 16 V 1942 r.; s. 318: Meldunek organizacyjny Roweckiego do Centrali z 21 IX 1942 r.; s. 455: Meldunek organizacyjny Roweckiego z 1 III 1943 r.

³⁸ AK..., t. II, s. 318—319: Meldunek Roweckiego do Centrali z 1 IX 1942 r.; s. 455: Meldunek Roweckiego do Centrali z 1 III 1943 r.

³⁹ AK..., t. I, s. 38: Meldunek organizacyjny Roweckiego do Sosnkowskiego z 8 I 1940 r.; s. 120: Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 8 II 1940 r.; s. 215: Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 15 IV 1940 r.; s. 452: Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 1 III 1943 r.

⁴⁰ AK..., t. I, s. 170: Meldunek Roweckiego z 12 III 1940 r.

nakazał nawiązać łączność z organizacjami politycznymi, jakie istniały na terenie obszarów, między innymi Obszaru Nr 6 (Toruń). Natomiast w Instrukcji nr 2 z 16 stycznia 1940 r. Sosnkowski kładł nacisk na współpracę pionu wojskowego z politycznym, w chwili wyłonienia się go w kraju. Z meldunku lutowego 1940 r. wynika, że Stronnictwo Narodowe na Pomorzu działało bardzo aktywnie. Gorzej przedstawiała się sprawa ze Stronnictwem Pracy. W kolejnym meldunku z lutego 1941 r. gen. „Grot” donosił, że emisariusze SP wskutek nieprzestrzegania zasad konspiracji nie zdołali nawiązać szerszych kontaktów. Poza tymi informacjami jest jeszcze wzmianka ogólna o lokalnej współpracy ugrupowań politycznych i społecznych z ZWZ na Pomorzu⁴¹.

Działalność harcerstwa na Pomorzu Gdańskim jest stosunkowo mało zbadana. Do 1974 r. tylko praca K. Ciechanowskiego *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim* traktuje o stanie organizacyjnym całej pomorskiej chorągwi Szarych Szeregów, jakkolwiek autor wyczerpująco nie omawia tej tematyki⁴². Wiele spraw dotyczących struktury organizacyjnej kierunku działalności Szarych Szeregów nie zostało dostatecznie zbadanych. Co do pierwszych kontaktów ZWZ z Szarymi Szeregami na Pomorzu można spotkać jedynie wzmianki w krajowych publikacjach, które jednak nie podają bliższych informacji na ten temat⁴³.

W publikacjach krajowych brak jest szerszych wiadomości o współpracy ZWZ z Szarymi Szeregami, na przykład na temat łączności między KO AK a SZSZ, zasięgu działalności konspiracyjnego harcerstwa, aresztowań wśród Szarych Szeregów żeńskich w drugiej połowie 1942 r. W SPP brak jest natomiast wyczerpujących informacji o strukturze organizacyjnej konspiracyjnego harcerstwa, o wizytatorach Głównej Kwatery Szarych Szeregów męskich, Komendantach Chorągwi Pomorskiej, o Tajnym Hufcu Harcerzy (zaznaczyć trzeba, iż w literaturze krajowej większość wymienionych problemów również nie znalazła autorytatywnego opracowania⁴⁴.

Jeżeli chodzi o inne organizacje konspiracyjne, które stykały się

⁴¹ AK..., t. I, s. 19: Instrukcja nr 1 dla Ob. Rakonia z 4 XII 1939 r.; s. 73: Instrukcja nr 2 dla Ob. Rakonia z 16 I 1940 r.; s. 114: Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 8 II 1940 r.; s. 452: Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 15 II 1941 r.; s. 345: Półroczny meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 21 XI 1940 r.

⁴² Zob. też A. Gąsiorowski, *Harcerstwo na Pomorzu w okresie II wojny światowej (stan badań i postulaty badawcze)*, „Stutthof — Zeszyty Muzeum”, 1976, z. 1.

⁴³ *Ibid.*, s. 6; B. Hildebrandt, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Polsce 1939—1945*, Warszawa 1973, s. 179.

⁴⁴ Por. K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 267—276; L. Lubecki, *Harcerze...*, s. 72; tenże, *Ruch oporu...*, s. 72; A. Gąsiorowski, *op. cit.*, s. 27; T. Strzembosz, *Liczebność organizacji Szare Szeregi na terenie Polski Zachodniej*, „Najnowsze Dzieje Polski”, 1960, t. III, s. 75—76.

z ZWZ—AK, to wypada stwierdzić, że o działalności Polskiej Organizacji Zbrojnej „Grunwald” wspominają K. Ciechanowski i L. Lubecki⁴⁵. Natomiast na skutek opuszczenia przez wydawców SPP fragmentu protokołu z konferencji belgradzkiej brak jest informacji o działalności organizacji „Miecz i Pług”, „Warszawianki” i „Merkuriusza” (chodzi jedynie o dokument z konferencji). Rowecki w swoich meldunkach, charakteryzując inne organizacje, nie informował o działalności na Pomorzu takich organizacji, jak: Komenda Obrońców Polski, Związek Jaszczurczy, Narodowe Siły Zbrojne, Wojsko Ochotnicze Ziemi Zachodnich, Polska Armia Powstania, Tajna Organizacja Wojskowa „Gryf Pomorski”. O organizacjach tych wspomina szereg publikacji krajowych, między innymi K. Ciechanowski, J. Ptasiński, E. Serwański, M. Woźniak⁴⁶.

Natomiast brak jest u nas szerszych wzmianek o działalności na Pomorzu Gdańskim organizacji „Jerzyki”. L. Bartelski w pozycji *Mokotów 1944* wspomina o Okręgu Toruńskim „Jerzyków”, którym kierował Wiktor Jeżewski („Hanka”).

Zagadnienia związane z Okręgową Delegaturą Rządu porusza K. Ciechanowski w pozycji *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim* oraz M. Woźniak recenzujący tę publikację. Praca K. Ciechanowskiego, jako jedna z nielicznych, zamieszcza szersze informacje o pionie cywilnym i politycznym emigracyjnego podziemia. W SPP, jak wiadomo, sprawy ODR na Pomorzu znalazły odbicie tylko w jednym dokumencie. Natomiast sprawy stronnictw politycznych na Pomorzu poruszył w cytowanej książce E. Serwański, który wspominał o działalności Stronnictwa Pracy w 1939 r. i o działaczu tej partii — Stanisławie Brzezińskim, który w latach 1942—1943 utrzymywał kontakt między warszawskim ośrodkiem SP a pomorskim i poznańskim. O SP jako prężnym stronnictwie traktuje też K. Ciechanowski. Podaje on krótki rys działalności Stronnictwa Pracy, Stronnictwa Ludowego, Stronnictwa Narodowego i PPS. W SPP, jak wiadomo, jest tylko wzmianka o SN i SP. Ustalenia K. Ciechanowskiego odnośnie do tych dwóch stronnictw pokrywają się mniej więcej z dokumentami opublikowanymi w omawianym wydawnictwie, z tym że autor nie akcentuje wyraźnie zarzutów dotyczących nieprzestrzegania zasad konspiracji, które stawiał im Rowecki⁴⁷.

⁴⁵ K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 77—87; s. 276—277; L. Lubecki, *Ruch oporu...*, s. 16.

⁴⁶ J. Ptasiński, *op. cit.*, s. 124—173; K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 87, 94, 110—196, 277—283; E. Serwański, *op. cit.*, s. 330, 331—379; Cz. Madajczyk, *Z zagadnień ruchu oporu na Pomorzu w latach 1939—1945*, „Zapiski Historyczne”, t. 39, 1967, s. 70, 72; M. Woźniak, rec. książki: K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*

⁴⁷ K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 210—218, 283—287; M. Woźniak, rec., s. 3—4; E. Serwański, *op. cit.*, s. 298, 469, 473; L. M. Bartelski, *Mokotów 1944*, Warszawa 1972, s. 158.

W wydawnictwie SPP zamieszczono też szereg dokumentów przedstawiających organizację wyposażenia w sprzęt radiowy, utworzenia Związku Odwetu, wysyłania przesyłek pieniężnych oraz ludzi do pracy konspiracyjnej na Ziemię Zachodnie itp. Być może zagadnienia te dotyczą również i Pomorza Gdańskiego, gdyż w informacjach tych nie wymieniano z nazwy żadnego obszaru i okręgu, lecz pisano ogólnie o okręgach⁴⁸. Uwzględniając nawet najnowsze publikacje, trudno jest dziś dać pełną odpowiedź, czy i w jakim stopniu sprawy te dotyczyły Okręgu Pomorskiego.

Tak w dużym skrócie wygląda kształtowanie się struktury organizacyjnej SZP—ZWZ—AK na Pomorzu w świetle dwóch tomów wydawnictwa SPP. Zaznaczyć trzeba, że w omawianym zbiorze dokumentów jest też wiele innych ciekawych informacji dotyczących terenu pomorskiego. I tak na przykład można tam znaleźć meldunki o kolportażu prasy, o akcji „N”, planach powstańczych (jakkolwiek Meldunek Operacyjny Nr 54 z dnia 5 lutego 1941 r. został opuszczony, z wyjątkiem zagadnień związanych z akcją „N”), wywiadzie, dotacjach finansowych oraz stanach i stratach. Dla badacza wydawnictwo SPP stanowi więc cenne źródło, aczkolwiek nie może, rzecz jasna, stanowić jedynej bazy źródłowej. Podkreślić należy, że w przedmowie wydawcy zaznaczyli, iż dokumenty dotyczą spraw związanych z decyzjami kierownictwa Polski Podziemnej. Wskutek tego problematyka terenowej działalności podziemia emigracyjnego nie znalazła szerokiego odbicia. Poza tym przypisy wyjaśniające nie są chyba wystarczające. Nie zawsze wiadomo, o jakiej osobie jest mowa w dokumencie. Przypuszczalnie na kryteriach doboru dokumentów zaważył między innymi fakt, iż wydawcy SPP nie mieli do danego dokumentu wglądu lub nie zamieścili go ze względu na trudności finansowe (wydawnictwo to ukazało się dzięki pomocy i Fundacji Alfreda Jurzykowskiego i Fundacji Lanckorońskich)⁴⁹. Poza tym dokumenty dotyczące ruchu oporu na Pomorzu zachowały się w bardzo małym stopniu. Natomiast historycy krajowi również mieli duże trudności z ustaleniem faktów i towarzyszących im okoliczności, ponieważ jest to pierwsza publikacja dokumentów dotyczących szczebla centralnego omawianych organizacji.

⁴⁸ AK..., t. I, s. 480: Meldunek Roweckiego do Sosnkowskiego z 27 III 1941 r.; s. 311, 314: Meldunek organizacyjny z 1 IX 1942 r.; AK..., t. II, s. 12: Meldunek Roweckiego do Centrali z 23 VI 1941.; s. 239—240: Meldunek Roweckiego z 16 V 1942 r.; s. 438: Meldunek Roweckiego z 1 III 1943 r.

⁴⁹ Por. E. Duraczyński, *Nowe książki o Armii Krajowej*, „Dzieje Najnowsze”, 1973, nr 1, s. 136—137; AK..., t. I, s. XXII, t. II, s. XXVII.

ANEKSY

Fragmety dokumentów dotyczących działalności ZWZ i AK
na Pomorzu

1

PLK. ROWECKI DO GEN. SOSNKOWSKIEGO – SPRAWY ORGANIZACYJNE...

Dnia 18 lutego 1940 r.

L.dz. 1991/N, tjn., zał. E

Meldunek nr 4 — dodatkowy

Komenda Obszaru 5 i 6 — vacat. Pełniący obowiązki Komendanta Okręgu Pomorze — ob. Englert, stanowiska jeszcze nie objął z powodu ciężkiej choroby, wyjeżdża ekipa dla zorganizowania Sztabu.

Rakoń

2

PLK. ROWECKI DO GEN. SOSNKOWSKIEGO – RAPORT O STANIE ORGANIZACYJNYM Z.W.Z. ...

ZWZ

15 kwietnia 1940 r.

L.dz. 3494/N, tjn., 40

Pocztą kurierską

Meldunek nr 17

I. Sytuacja organizacyjna na dzień 15. IV. 40.

4. Pomorze: W dniu 16. IV. wyjeżdża mjr R. ze sztabem, jako p.o. Komendanta Okr. Pomorze.

W Toruniu oprze się o Grunwald (Związek Podoficerów Rez.) (i) o „Szare Szeregi” (ZHP). Pierwsza (organizacja) posiada kontakty w Grudziądzu, Chełmnie, Bydgoszczy, Chojnicach, druga odtwarza dawną sieć swoją. Obydwie działają według naszych dyspozycji. Ponadto jest szereg pojedynczych kontaktów. W najbliższym czasie niezależnie od wyjazdu R. będą zbadane kontakty w północnych powiatach Pomorza.

3

GEN. ROWECKI DO GEN. SOSNKOWSKIEGO – RAPORT O STANIE Z.W.Z. ...

Z Warszawy

O. VI, L. dz. 596/40/A

Depesza — Szyfr

2 września 1940 r.

2 października 1940 r.

Meldunek organizacyjny nr 31

2. Na obszarze Poznańskiego i Pomorza po dość starannym i powolnym przygotowa-

niu SSS¹) weszła definitywnie w teren. Komendy Okręgów Poznań i Pomorze funkcjonują. Organizacja powiatów i placówek w toku. Rzeczywistość przekroczyła nasze oczekiwania, elementu polskiego jest dość, moralnie silnego, są wszelkie dane do doprowadzenia stanu organizacji do norm jak w G(en). G(ub). Naturalnie potrzeba na to kilku miesięcy oraz poważniejszego zasilenia pieniędzmi (mk. niem.) tamtych terenów.

4

GEN. RÓWECKI DO GEN. SOSNKOWSKIEGO – PÓŁROCZNY MELDUNEK ORGANIZACYJNY

M. 2. La-Lc.
21 listopada 1940 r.
Pocztą kurierską

O. VI, L. dz. 1233/41
Otrzymano 15 kwietnia 1941 r.

Meldunek organizacyjny nr 37 z dnia 21. XI. 1940 r.

Pomorze: Kmdt Okręgu — ob. Karolczak²), mjr piech(oty) (poznaińczyk). Sztab w stanie organizacji. Zasady organizacji podobne jak w Poznaniu. Organizacja ma charakter szkieletowej sieci dowództw. Dotąd obsadzono 12 powiatów. Jedyne północ nie jest objęta siecią organizacji. Społeczeństwo nie przedstawia się tak dobrze jak w Poznaniu, jednak duch jest dobry.

Dość duże wahania nastrojów w zależności od powodzenia Niemiec w wojnie. Duża ilość ludzi próbuje ratować swój stan posiadania przez przyjmowanie narodowości niemieckiej.

Brak ofic(erów) broni. Wszystkie ugrupowania polityczne i społeczne współpracują z nami. Ścisła współpraca tego okręgu z poznańskim. Łączność obu tych okręgów z mną dostateczna.

5

GEN. RÓWECKI DO GEN. SOSNKOWSKIEGO – MELDUNEK PÓŁROCZNY O STANIE ORGANIZACYJNYM Z.W.Z. ...

63 A

Dnia 1 kwietnia 1941 r.
Pocztą Wierzby

O. VI, I. dz. 2474/tjn. 41
Dnia 22 lipca 1941 r.

Meldunek organizacyjny nr 63

Pomorze: komendant okręgu aresztowany. Czasowo powierzyłem tę funkcję komendantowi Poznania. Sztab częściowo aresztowany, częściowo rozbity. Obecnie wiążą pracę na nowo. Przypadkowe aresztowanie komendanta m. Toruń, który przy badaniu załamał się, doprowadziło do wsypania organizacji na Pomorzu i jej kontaktów w Warszawie. Komendant aresztowany w Gen. Gub. i tak skatowany, że pasuje się ze śmiercią. Dwukrotnie katowano dra Czuperskiego, u którego zatrzymy-

¹ Stowarzyszenie Samoobrony (Samopomocy) Społecznej, ówczesny kryptonim ZWZ.

² Mjr Ratajczak.

wał się w Warszawie komendant Pomorza, zakatowano na śmierć kuriera Władysława, aresztowano i katowano kilku oficerów w Toruniu i kilka osób z rodzin tych oficerów w Warszawie. Wsypa rozszerzyła się na teren.

6

GEN. ROWECKI DO CENTRALI: STAN ORGANIZACYJNY ZWZ – STRĄTY I UZUPEŁNIENIA...

Wacława

O. VI, L. dz. 471/42—478/42

Dnia 1 października 1941 r.

Dnia 10 do 18 lutego 1942 r.

Przez Beya.

Meldunek organizacyjny nr 79 — za czas od 1. III. do 1. IX. 1941 r.

12. Okręg Pomorze. Kmdt. i szef sztabu — vacat. Funkcjonują wydz. I, II, V, częściowo IV. Po rozbięciu kmdy Okr. Pomorze, powierzyłem ob. Rudolfowi³⁾, kmdtowi Okr. Poznańskiego nadzór nad Pomorzem. Pomorze od Poznańskiego oddzielone granicą celną i policyjną. Łączność utrudniona, wymagane są przepustki graniczne. Część Obwodu funkcjonuje. Teren na północ od linii Tczew-Chojnice nie zorganizowany, z wyj. placówki w Gdyni. Okręg nie wyszedł z wstępnej fazy organizacyjnej. Brak kadry dowódczej i ludzi do pracy. Obecnie przystępuję do odbudowy Obsz. Zachodniego, a w szczególności pewnych rejonów Okr. Pomorskiego, ważnych z racji postulatów, przedstawionych w raportach operacyjnych.

7

GEN. ROWECKI DO CENTRALI: CHARAKTERYSTYKA PÓŁROCZA...

Dnia 16 maja 1942 r.

O. VI, L. dz. 4121/tjn./42

Poczta Kaliny nr 1 E/VI

Dnia 19 listopada 1942 r.

Meldunek organizacyjny nr 118

12. „Borówki” (Okręg Pomorze)

P.o. Szefa Sztabu Komendy Okręgu — kpt. piech. „Kamień”⁴⁾.

Okręg dzieli się na trzy Podokręgi:

Wyniki pracy Okręgu pozytywne, robota prowadzona powoli, ale ostrożnie. Nasz stan posiadania rozszerzył się. Ze względu na trudne i niebezpieczne warunki pracy, organizacja Okręgu pozostaje szkieletowa.

Do końca maja 1942 r., wyznaczeni będą d-cy plutonów, a w następnym okresie d-cy drużyn.

Rozpoczęto rozbudowę łączności wewnętrznej między podokręgami.

Prasa i propaganda nie wystarczająca, musi być uzupełniona z Komendy Głównej. Na komendanta Okręgu wyznaczyłem ppłk. art. „Aureliusza”⁵⁾, dotychczasowego komendanta Okręgu „Letnisko”. Wyjazd przygotowany.

³⁾ Ppłk. Rudolf Ostrihansky używał również pseudonimu „Aureliusz”.

⁴⁾ Józef Chyliński.

⁵⁾ Okręg Poznański.

GEN. ROWECKI DO N.W.: CHARAKTERYSTYKA PÓLROZCZA...

Dnia 1 marca 1943 r.

O. VI. L. dz. 5277/tjn./43

Poczta Lawiny Nr 25A/VI

Dnia 1 października 1943 r.

Meldunek organizacyjny nr 190 za czas od 1. IX. 42 do 1. III. 43 r.

X Okręg Pomorze

Okręg podzielono na trzy podokręgi:

Podokręg Morski — 4 insp. rej.: Gdynia, Gdańsk Wolne Miasto, Gdańsk-miasto, Tczew (6 obw.);

Podokręg Środkowy — 4 insp. rej.: Bydgoszcz, Chojnice, Grudziądz i Brodnica (12 obw.);

Podokręg Kujawski — 3 insp. rej.: Inowrocław, Toruń, Włocławek (8 obw.).

Komendant Okr. bez zmiany — ob. Aureliusz, ppłk. art. Szef Sztabu — ob. Kamień, mjr piech. Sztab Okręgu niekompletny.

Wyjątkowo trudne warunki pobytu i poruszania się na terenie Okręgu uniemożliwiają normalną pracę. Komendant Okr. ob. Aureliusz, który w końcu ub. roku udał się na teren Okręgu Pomorze, powrócił na teren Komendy Głównej, nie mogąc nawiązać kontaktów z przebywającym w Okręgu Pomorze od dawna ob. Kamieniem⁶. W związku z masowymi aresztowaniami, dokonanymi na terenie Okręgu na przełomie 1942 — praca organizacyjna w większości terenu i komórek uległa zawieszeniu. Komendant Podokręgu Morskiego został aresztowany... v ... Od komendantów meldunki nie nadchodzą, przeto nie mogę określić bliżej obecnego stanu organizacyjnego Okręgu. Jest on jednak niewystarczający.

SUMMARY

AN OUTLINE OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE POLISH ARMED FORCES (PAF) – ARMED RESISTANCE FORCE (ARF) – HOME ARMY (HA) IN GDAŃSK-POMORZE (REICHSGAU DANZIG WESTPREUSSEN) IN THE LIGHT OF THE PUBLICATION *ARMIA KRAJOWA W DOKUMENTACH*

This is an attempt to present the organizational structure of the so-called "Emigration underground" in Pomorze, based on the publication of the Polish Underground Study (P.U.S.) in London, entitled *The Home Army in documents*, and the comparison of these documents with some facts established by investigations of the resistance movement carried out in Poland. The territory covers the Pomorze Home Army District, the so-called Gdańsk-West Prussia province (territory belonging to Poland before the war, also part of the Third Reich and the northern part of the so-called "Warthegau"). The chronology covers the years 1939–1941.

Initially, in 1939, after the forming of the Polish Victory Force (PVF), the occupied country was divided into 6 areas by the Emigration Headquarters. Toruń constituted Area VI and Poznań Area V. There is little detailed information in Polish

⁶ Jeden z pseudonimów T. Komorowskiego.

publications on the activities of the PVF, with the exception of mention in Konrad Ciechanowski's book "The resistance movement in Gdańsk Pomorze 1939—1945", as well as the review of the book, by Marian Woźniak in "Przegląd Zachodni" in 1975. The ARF was formed in November 1939 and major Józef Ratajczak was made district commander in April 1940. His job was to form an underground network in Toruń (mainly). The commander-in-chief of the ARF, general Grot Rowecki, informed of arrests, in his report to London in 1940 (major Ratajczak and those from the district command were among those arrested).

There is a substantial amount of information on the subject of these arrests in Polish publications. After the arrest of major Ratajczak, lieutenant-colonel Rudolf Ostrihansky ("Aureliusz") became district commander. There was a wave of arrests in Pomorze in the autumn of 1942, which hindered operations in particular sections of the underground. A store of information concerning the civilian section of the ARF-HA, as well as other underground organizations operating in Pomorze, is to be found in the P.U.S.

ZUSAMMENFASSUNG

ABRISS DER ORGANISATORISCHEN STRUKTUR DER POLNISCHEN KAMPFEINHEITEN IM REICHSGAU DANZIG-WESTPREUSSEN IN DER PUBLIKATION *ARMIA KRAJOWA W DOKUMENTACH*

Der Artikel ist eine Probe, die organisatorische Struktur der polnischen unterirdischen Organisationen (das sog. „Podziemie Emigracyjne“) im Reichsgau Danzig-Westpreussen auf Grund der Publikation des „Studium Polski Podziemnej“ in London unter dem Titel: *Armia Krajowa w dokumentach* darzustellen und eine Konfrontation dieser Dokumente mit den Untersuchungsergebnissen der in Polen tätigen Forscher der Widerstandsbewegung durchzuführen. Territorial werden hier umfasst der Reichsgau Danzig-Westpreussen, Gebiete die vor dem Kriege zu Polen gehörten und Gebiete des III. Reiches, sowie der nördliche Teil des sog. Warthegau. Es werden chronologisch die Jahre von 1939—1941 erfasst.

Anfangs d.h. 1939 nach der Bildung der polnischen Kampfeinheit „Służba Zwycięstwa Polski“ wurde das besetzte Land durch das Emigrationskommando in sechs Bezirke eingeteilt. (Toruń war der Bezirk Nr. 6 Poznań der Bezirk Nr 5). Über den Einsatz von „Służba Zwycięstwa Polski“ in Westpreussen fehlen in den in Polen publizierten Arbeiten Informationen, abgesehen von der Notiz in der Arbeit „Widerstandsbewegung im Reichsgau Danzig Westpreussen 1939—1945“ von Konrad Ciechanowski, rezensiert von Marian Woźniak in der Zeitschrift „Przegląd Zachodni“ (1975).

Im November 1939 wurde die polnische Kampfeinheit „Związek Walki Zbrojnej“ gebildet. Im April 1940 wurde Major Józef Ratajczak als Bezirkskommandant eingesetzt. Er sollte hauptsächlich in Toruń das Konspirationsnetz organisieren.

Der Hauptkommandant dieser Einheit Gen. Grot Rowecki hat in seiner Meldung nach London über die Verhaftungen 1940 mitgeteilt (es wurden u.a. Major Ratajczak und die Bezirkskommandantur verhaftet). Über diese Verhaftungen gibt es viele Informationen in den in Polen erschienenen Publikationen. Nach der Verhaftung des Major Ratajczak wurde Hauptmann Rudolf Ostrihansky („Aureliusz“) Bezirks-

kommandant. Im Herbst 1942 ging über Westpreussen eine neue Verhaftungswelle, die die Konspirationsarbeit aufhielt. In der Publikation „Studium Polski Podziemnej” gibt es viele Informationen über die polnische Kampfeinheiten „Związek Walki Zbrojnej” und „Armia Krajowa” sowie andere Konspirationen, die in Westpreussen kämpften.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

ОБЩИЕ ЧЕРТЫ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ СЛУЖБЫ ПОВЕДЕ ПОЛЬШИ, СОЮЗА ВООРУЖЕННОЙ БОРЬБЫ И АРМИИ КРАЙОВОЙ НА ГДАНЬСКОМ ПОМОРЬЕ (REICHSGAU DANZIG-WESTPREUSSEN) НА ОСНОВАНИИ ИЗДАТЕЛЬСТВА ARMIA KRAJOWA W DOKUMENTACH

Статья является попыткой представить организационную структуру так называемого Эмиграционного подполья (Podziemie Emigracyjne) на Поморье на основании опубликованной разработки издательства польского подполья в Лондоне *Армия Крайова в документах*, а также сопоставления этих документов с некоторыми выводами польских исследователей движения сопротивления. Территориальные пределы включают в себя район Поморского округа Армии Крайовой, так называемый Округ Гданьск-Западная Пруссия (территории, принадлежащие Польше до войны, а также территории третьего рейха и северная часть так называемого Края Варты). Хронологические пределы охватывают 1939—1941 гг.

Первоначально, в 1939 г., после образования Службы Победе Польши (СПП — Służba Zwycięstwa Polski) оккупируемая страна была разделена Эмиграционным командованием на шесть округов. Округом № 6 была Торунь, а Округом № 5 — Познань. В польских публикациях отсутствуют более широкие сведения о деятельности СПП на Поморье, за исключением заметок в книге Конрада Цехановского „Движение сопротивления на Гданьском Поморье 1939—1945 гг.”, а также в рецензии на эту книгу, написанной Марианом Возняком (журнал „Przegląd Zachodni” — 1975 г.).

В ноябре 1939 г. был образован Союз Вооруженной Борьбы (СВБ — Związek Walki Zbrojnej). В апреле 1940 г. на Поморье был направлен майор Иосиф Ратайчак как комендант округа. Его задачей было организовать в Торунь (в основном) конспиративную сеть. Главный комендант СВБ ген. Грот-Ровецкий в рапорте в Лондон сообщал об арестах в 1940 г. (между другими были арестованы майор Ратайчак и командование округа). Многочисленные сведения об этих арестах можно найти в польских публикациях. После ареста майора Ратайчака комендантом округа стал подполковник Рудольф Остриханский („Аврелий”). Однако осенью 1942 г. через Поморье прошла волна арестов, которая задержала работу на отдельных конспиративных участках.

В изданиях польского подполья можно найти много сведений, касающихся штатского состава Союза Вооруженной Борьбы — Армии Крайовой, а также других подпольных организаций, действующих на Поморье.